

POGLED U STRUKTURU HRVATSKE GRAMATIKE

Ljiljana Kolenić POGLED U STRUKTURU HRVATSKE GRAMATIKE (OD KAŠIĆEVE DO TKALČEVIĆEVE)

(Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera,
Pedagoški fakultet, Osijek, 2003.)

Danas, kada je hrvatski jezik ponovo postao predmetom mnogobrojnih rasprava hrvatske ali i strane javnosti i kada ponovo postaje očito da za razumijevanje suvremenoga stanja nekoga jezika treba poznavati i njegov razvojni put, hvale vrijedan doprinos povijesti hrvatskoga jezika jest i knjiga sveučilišne profesorice na Pedagoškom (sada Filozofskom) fakultetu u Osijeku Ljiljane Kolenić **Pogled u strukturu hrvatske gramatike (Od Kašićeve do Tkalčevićeve)** u izdanju Pedagoškoga fakulteta u Osijeku. Autorica nam je, kao vrsna poznavateljica povijesti hrvatskoga jezika te hrvatske dijalektologije i leksikologije, u ovoj knjizi, nastaloj na temelju većega broja njezinih članaka s domaćih i međunarodnih znanstvenih skupova, jasno, pregledno te metodološki i znanstveno ispravno provedenom analizom, približila i pojasnila hrvatsku gramatičku baštinu.

A razloge nastanka i koncepciju ove knjige autorica objašnjava u *Uvodu*, nakon kojega slijede poglavlja: *Gramatike*, *Gramatičke definicije*, *Sprezanje*, *Sklonidba*, *Tronarječnost kao povijesni i*

suvremeni pristup, *Kazalo imena te Literatura*.

Dakle, u uvodnom poglavlju autorica navodi da je građu gramatika 17. i 18. stoljeća te Tkalčevićevu *Slovnícu* iz 1871. godine ovdje ograničila na pregled imeničkih i glagolskih oblika jer drži "da će ovim morfološkim opisom ponajprije imenica i glagola, a u manjoj mjeri pridjeva i zamjenica, biti olakšano i razumijevanje hrvatskih pisanih tekstova od 16. do 19. stoljeća" (Ljiljana Kolenić, *Pogled u strukturu hrvatske gramatike (od Kašićeve do Tkalčevićeve)*; u daljnjem tekstu: Kolenić, str. 9).

Što se pak izbora gramatika hrvatskoga jezika tiče, polazište je za usporedbu, očekivano, naša prva gramatika *Institutionum linguae Illyricae libri duo* isusovca Bartola Kašića, tiskana u Rimu 1604. godine. Ali, autorica ide još jedan korak u povijest hrvatskoga jezika pa imeničkim i glagolskim oblicima Kašićeve gramatike u suodnos stavlja spomenute oblike u tekstovima "oca hrvatske književnosti" Marka Marulića, i to u njegovom prvom hrvatskom djelu, *Od naslidovan`ja Isukrstova i od pogarjen`ja*

taščin segasvitnjih te njegovom najpoznatijem djelu, *Juditi*.

Slovnica hervatska za srednja učilišta Adolfa Vebera Tkalčevića izabrana je kao krajnja granica ove analize jer predstavlja sintezu zagrebačke filološke škole, kojoj je predvodnik Tkalčević, a koja se najvjernije nastavlja na jezična razmišljanja iliraca.

Premda su gramatike koje Ljiljana Kolenić analizira u svojoj knjizi u manjoj ili većoj mjeri već poznate, poglavlje koje je zasigurno korisno studentima kroatistike (ali i ne samo njima) jest poglavlje *Gramatike* u kojemu autorica na svega sedam stranica daje sustavan pregled najznačajnijih gramatika hrvatskoga jezika, gramatika drugih jezika protumačenih hrvatskim te osnovne podatke o njihovim autorima.

Tako možemo pratiti standardizaciju hrvatskoga jezika od njezinih samih početaka, tj. od spomenute Kašičeve gramatike, u kojoj je očit utjecaj latinskoga jezika, te gramatike Jurja Križanića iz 1665. godine u kojoj je pokušao dokazati da postoji jedinstven slavenski jezik, ali i prvi put zapisao sustav od sedam padeža koje i danas poznajemo. Na Kašičevo se viđenje hrvatskoga jezika nadovezuje drugi isusovac, Ardelio Della Bella, koji u svom talijansko-latinsko-ilirskom rječniku (Venecija, 1728.) tiska hrvatsku gramatiku, koja je pak bila polazište Franji Mariji Appendiniju za njegovu - *Grammatica della lingua illirica* (Dubrovnik, 1808.).

A da nisu samo isusovci bili nadareni jezikoslovci, potvrđuje i nekolicina gramatika slavonskih franjevac a i franjevačkih učenika koji su, u želji da što više oprimjere hrvatski jezik i opismene kulturno zaostalu i jezično ponjemčenu

Slavoniju, u svoje gramatike stavljali "svažta po malo".

Tako ćemo u istoimenoj knjižici franjevačkoga svećenika Blaža Tadijanovića iz 1761. godine naći hrvatsko-njemački rječnik, obrasce razgovora i pisanja pisama, tablicu množenja te gramatiku. Nekoliko godina kasnije jedan od najplodnijih hrvatskih autora 18. stoljeća Matija Antun Reljković u Zagrebu tiska *Novu slavonsku i nimačku gramatiku*, u kojoj osim gramatike također nalazimo rječnik, obrasce razgovora, ali i epsku pjesmu na hrvatskom jeziku. Treći je svestrani franjevac Marijan Lanosović koji je u Osijeku 1778. godine tiskao prvo od tri izdanja gramatike hrvatskoga jezika protumačene njemačkim jezikom, u koju je uz obrasce razgovora i rječnike, stavio imenar.

Osim što su nastale sredinom 18. stoljeća i ne donose samo gramatički opis hrvatskoga jezika, ove slavonske gramatike, izuzev Tadijanovićeve, imaju istu koncepciju (slovopis, morfologija, sintaksa), ali i činjenicu da u njima, premda se temelje na štokavskom narječju, "u skladu s hrvatskom tradicijom, javljaju se i elementi ostalih hrvatskih stilizacija" (Kolenić, str. 16).

Akao najvećega protivnika štokavskoga narječja, koje je iz mnogo razloga vrlo rano preuzelo vodeće mjesto u gramatičkim opisima, valja izdvojiti Ignaca Kristijanovića i njegovu *Grammatik der kroatischen Mundart* (Zagreb, 1837.) kojoj je za temelj uzео kajkavsko narječje.

Autorica se slaže s mišljenjem Radoslava Katičića koji smatra da su stare gramatike latinskoga, talijanskoga i njemačkoga jezika protumačene

hrvatskim jezikom bitne za izgradnju našega jezika pa kao primjer takve gramatike navodi latinske gramatike protumačene latinskim i hrvatskim jezikom Tome Babića iz 1712. godine te godinu dana mlađu Lovre Šitovića Ljubušaka. No, u ovome kontekstu valja spomenuti i gramatiku talijanskoga jezika kao dijela rječnika *Blago jezika slovinskoga* Jakova Mikalje (Loreto, 1649.).

Dijakronijski pristup gramatičkome opisu hrvatskoga jezika u kojemu se prati utjecaj Kašićeve gramatike uvjetuje i poznavanje današnjega stanja za koje je autorica uporište pronašla u suvremenim hrvatskim gramatikama.

Spomenute su gramatike autoričin izbor za usporedbu, no naravno da postoji još mnogo autora i njihovih vrijednih izdanja koja zaslužuju detaljniju analizu, čime je ova knjiga "otvorena za brojne dopune i poboljšanja" (Kolenić, str. 18) same autorice, ali i svih kojima je ovo svakako uzor i poticaj za istraživanje.

Kao što se hrvatski jezik razvijao kroz povijest, tako su se mijenjale i definicije u gramatikama. Naime, "tijekom hrvatske gramatičke povijesti, gramatičari su nastojali, nasljeđujući na ranije uzore, domaće i strane, pridonijeti što jasnijem i točnijem opisu gramatičkih pojmova" (Kolenić, str. 23) te je i ovdje valjalo krenuti od prikaza termina koje rabi pojedini autor. Autorica se, sukladno temi knjige, ali i najvećem značaju toga dijela u starim gramatikama, odlučila usporediti definicije iz morfologije.

Prema njezinoj analizi ni stare ni suvremene gramatike ne donose definiciju vrsta riječi već ih samo nabrajaju pa ćemo kod Kašića i Križanića naći osam vrsta riječi (imena, zamjenice, glagoli, participi,

prilozi, prijedlozi, uzvici i veznici), Reljković dodaje i devetu, *članak*, premda svjestan da u hrvatskom jeziku on ne postoji (bar ne u obliku u kojemu postoji u njemačkom), dok ih suvremene gramatike priznaju deset; naime, danas nemamo posebno izdvojene participe, ali imamo čestice, a imenice i pridjeve poznajemo kao zasebne vrste riječi.

Na kraju ovoga poglavlja u osam su točaka sažeti autoričini zaključci o lingvističkome nazivlju analiziranih gramatika čime je još jedanput potvrđeno da postoji još mnogo otvorenih pitanja u starim gramatikama, ali i suvremenim slovnica.

Najopsežnije poglavlje u knjizi, *Sprezanje*, posvećeno je analizi prikaza glagolskih načina i vremena u gramatici Bartola Kašića te dopreporodnim gramatikama kojima je Kašićeva gramatika bila uzor, a koje su pak bile polazište mnogim jezikoslovcima iz vremena hrvatskoga narodnog preporoda. Kao dokaz Kašićeve neosporive vrijednosti i važnosti u oblikovanju hrvatskoga jezika, ali i težnje njegovih nasljednika da popišu i opišu stanje na terenu, autorica se poslužila prikazom sprezanja glagola *imati* u Kašićevoj, Della Bellinoj, Reljkovićevoj i Lanosovićevoj gramatici.

Budući da svaka gramatika nastaje nakon tekstova, ovdje imamo priliku vidjeti u kojoj su se mjeri poklapali glagolski oblici u našoj prvoj gramatici te u stotinjak godina starijim stihovanim i proznim djelima Marka Marulića.

Na kraju poglavlja o glagolima autorica nam daje zapis i opis oblika koje danas poznajemo kao glagolski prilozi i pridjevi.

Poznat je utjecaj latinske gramatike na Kašićev opis hrvatskoga jezika pa ćemo i kod njega naći glagolske načine poznate u latinskom jeziku: izjavni način, zapovjedni način, optativ, konjunktiv, potencijal i infinitiv, dok suvremene hrvatske gramatike razlikuju indikativ, imperativ, kondicional i optativ. Naime, Kašićev je konjunktiv uključivao i oblike koje danas poznajemo kao kondicionale te vremena čiji su oblici jednaki onima u indikativu, s tom razlikom što ispred imaju *da* (npr. indikativ prezenta *učim*, konjunktiv prezenta *da učim*). Premda je opisu potencijala posvetio dosta prostora, Kašić ga navodi samo za glagol *biti* (oblikom je jednak indikativu prezenta, samo što na kraju ima upitnik, npr. *budu ja?*). Nepostojanje ovoga načina u hrvatskome jeziku potvrđuje i činjenica da ćemo potencijal (tako opisan) naći još samo kod Della Belle. Kašić je dobro zapazio i opisao infinitiv, no danas on više nije glagolski način, već jedna od kategorija glagolskih oblika.

U gramatici ćemo Bartola Kašića naći glagolska vremena koja poznajemo i danas (prezent, imperfekt, aorist, perfekt, pluskvamperfekt, futur I. i II.), a "greške" iz toga opisa (npr. neka vremena u optativu i konjunktivu jednaka su onima u indikativu, s tom razlikom da ispred imaju usklik ili veznik; postojanje pluskvamperfekta II. u konjunktivu) "ispraviti će" njegovi nasljednici jer premda su Della Bella, Reljković i Lanosović "nasljedovali na rad prvoga hrvatskoga gramatičara, svaka je nova gramatika nastojala dati svoj prinos glagolskom opisu" (Kolenić, str. 72).

Činjenica da se gramatički opisi, pa tako i sprežanje, nakon Kašića mijenjalo

kao što se mijenjao i sam jezik, ne pobija činjenicu da je hrvatski jezik vrlo rano postao poznat i priznat u Europi. Isto tako, poznato je da hrvatski standardni jezik priznaje elemente iz sva tri naša narječja, a to se najčešće pokazuje primjerima iz leksika te je značaj ove knjige i taj što autorica na primjeru glagola i imenica pokazuje (i dokazuje) da se to prožimanje, osim u leksiku, očitovalo i u morfologiji (uz pojedine gramatičke opise autorica komentira i oprimjeruje poznavanje narječja i dijalekata hrvatskoga jezika naših starih gramatičara), o čemu govori i posljednje poglavlje knjige *Tronarječnost kao povijesni i suvremeni pristup*.

Mnogi studenti, ali i profesori, zaziru od suhoparnih gramatičkih definicija i opisa. Stoga je poseban dodatak ove knjige usporedba jezika dvaju otaca, Marka Marulića, "oca hrvatske književnosti" te Bartola Kašića, "oca hrvatske gramatike". Naime, autorica je usporedila glagolske oblike *Judite* i prve gramatike te *Judite* i Marulićeva proznoga djela *Od naslidovan`ja Isukrstova i od pogarjen`ja taščin segasvitnjih* i, na temelju ovdje prikazanih analiza i usporedbi (prema rječnicima Marulićeve *Judite* Milana Mogaš), zaključuje da je Marulićeva čakavska ikavica arhaičnija od Kašićeve čakavske ikavice koja ima dosta štokavskih elemenata jer je i sam čakavski sustav konzervativniji od štokavskoga. Ali, treba uzeti u obzir i da je *Judita* stotinjak godina starija od naše prve gramatike. Ipak, važno je spomenuti da je i Marulić bio svjestan posebnosti hrvatskoga jezika, odnosno njegova prožimanja svim trima narječjima, pa ćemo i u njegovim djelima

naći štokavskih elemenata (npr. prijelaz *l* u *o* na kraju sloga) te kajkavizama.

Kao značajniju razliku glagolskih oblika Marulićeve poezije i proze autorica navodi da "glagolski pridjev radni za jedninu muškoga roda u stihovima *Judite* završava najčešće na *l*, a u *Juditinim* proznim dijelovima i u *Naslidovan`ju* na *o*" (Kolenić, str. 92) te da su noviji oblici glagolskoga priloga sadašnjega karakterističniji za prozu. Autorica zaključuje "da su glagolska vremena i načini u Marulićevoj prozi s novijim nastavcima, u odnosu na Marulićev stih" (Kolenić, str. 92) i slaže se s tvrdnjom Milana Mogušā da tomu uzrok valja tražiti i u činjenici da je *Judita* pisana zadanim metričkim obrascem.

U poglavlju *Glagolski pridjevi i prilozi* kreće se od suvremenoga statusa ovih oblika. Naime, premda ih u nešto drugačijem obliku i nazivu nalazimo u svim dopreporodnim gramatikama, i danas izazivaju nedoumicu naših lingvisti te autorica zaključuje: "može se reći da se u opisu tvorbe suvremene gramatike više ili manje slažu, dok je nazivlje, kao što se vidi, potpuno neujednačeno" (Kolenić, str. 95).

Glagolske priloge, kakvima ih danas poznajemo, Kašić je nazvao gerundij, nisu se mogli sklanjati, a imali su jedan oblik za prezent i imperfekt (nastavak *-ći, ućeći*) te dva za perfekt i pluskvamperfekt (nastavak *-vši, ućivši*; glag. pril. sad. glagola biti i glag. prid. radni glagola: *budući učio/učil*). Glagolski pridjev Kašić naziva particip, sklanja se kao pridjev i ima oblik za sva tri roda (*ućeći, ućeća, ućeće*). U kasnijim gramatikama dolazi do manih promjena u obliku (npr. glagolski prilog može imati nastavak *-ć* u

Križanićevoj, Reljkovićevoj, Kristijanovićevoj i Veberovoj gramatici, glagolski pridjev radni Reljković naziva supin) te do priličnoga nereda u nazivlju, hrvatskom i latinskom. Autorica zastupa mišljenje da naziv particip smije stajati samo uz glagolske pridjeve (jer se mogu sklanjati), ali i da latinski termini trebaju ustupiti mjesto hrvatskima: "najbolje bi bilo usustaviti nazivlje: glagolski pridjev radni, glagolski pridjev trpni, glagolski prilog sadašnji, glagolski prilog prošli. Uz glagolski pridjev radni i trpni mogao bi u zagradi stajati i naziv particip, ali uz glagolske priloge taj naziv ne može stajati niti u zagradi" (Kolenić, str. 99).

Veliko poglavlje o sklonjivim vrstama riječi daje nam sustavan pregled sklanjanja imenica u najznačajnijem djelu Marka Marulića te nekolicini starijih slovnica. Promjene u sklonidbi pridjeva i zamjenica autorica komentira uspoređujući te paradigme u Kašićevoj i Veberovoj gramatici.

Utjecaj latinskoga jezika i gramatike na Bartola Kašića vidljiv je u mnogim dijelovima njegove gramatike pa se tome pripisuje i jedan od većih Kašićevih propusta: nejednak broj padeža u jednini i množini; ablativ, šesti po redu padež u oba broja, postoji u latinskom jeziku, a oblikom je jednak našem genitivu s prijedlogom *od*. Lokativ postoji samo u množini jer je u jednini nastavkom jednak dativu pa ga Kašić tu ne spominje. Premda su se za tom Kašićevom "greškom" povelili mnogi gramatičari do hrvatskoga narodnog preporeda (najčešće izostavljajući lokativ *i/ili* instrumental ili, poput Lanosovića, ostavljajući svih osam u oba broja), njegov prvi nasljednik, Juraj Križanić, "prvi je naš gramatičar koji

razlikuje sedam padeža u jednini i množini, istih sedam koji se javljaju u suvremenim gramatikama" (Kolenić, str. 119), ali je Križanić i prvi koji uočava kategoriju živo/neživo te prvi koji uz jedninu i množinu razlikuje dvojinu (nakon njega to će učiniti tek sredinom 19. stoljeća Vjekoslav Babukić u svojoj *Ilirskoj slovnici*).

Što se same sklonidbe imenica tiče, od Kašića razlikujemo tri sklonidbe imenica (ovisno o nastavku imenice u Gjd.) pa nam autorica daje tablični prikaz A, E i I-sklonidbe u *Juditi* Marka Marulića te gramatikama Bartola Kašića, Juraja Križanića, Matije Antuna Reljkovića, Marijana Lanosovića te Adolfa Vebera Tkalčevića.

Detaljnom analizom i komentarom uz svako odstupanje od očekivanoga u paradigmi autorica zaključuje da je u *Juditi*, očekivano, više imenica sa starim nastavnicima u odnosu na Kašićevu gramatiku (zanimljivo je i da *Judita* čuva stare nastavke imenica koje su tada pripadale I-sklonidbi) te da je najviše razlika u sklonidbama Kašićevih nasljednika u D, L i I množine pa su time stare gramatike imale i veći broj nastavaka.

Slični zaključci vezani uz sklonidbu vrijede za zamjenice i pridjeve, s tom razlikom što je kod pridjeva zanimljivo da, premda je kod Marulića razlika očita, Kašić ne spominje značensku razliku odrađenoga i neodređenoga oblika pridjeva (spominje kratki, *mład*, i dugi oblik, *mładi*), Della Bella nadopunjuje da kratki oblik dolazi u predikatu, a dugi kao atribut, a prvi sustavan opis razlike određenoga i neodređenoga pridjeva, na svim jezičnim razinama, dao je, smatra

Branka Tafra, Šime Starčević u *Novoj ricsôslovcu ilircskoj* 1812. godine.

U posljednjem poglavlju knjige, *Tronarječnost kao povijesni i suvremeni pristup*, Ljiljana Kolenić ponovo govori o činjenici da "na ovaj ili onaj način tronarječnost je bila zastupljena tijekom povijesti hrvatskoga književnoga jezika" (Kolenić, str. 139) potvrđujući to primjerima s početaka naše pismenosti, preko težnje za stvaranjem jezika na trodijalektnoj osnovici, primjera i ovdje spomenutih gramatičara da se uz dominantni štokavski kroz morfologiju, a posebice leksik, uključe i ostala dva narječja, pa sve do događanja sredinom 20. stoljeća kada su hrvatski intelektualci slomili nametnuti im stav (hrvatskih) vukovaca o (novo)štokavštini kao jedinom temelju za standardni jezik.

Premda izgledom nije impresivna, knjiga Ljiljana Kolenić **Pogled u strukturu hrvatske gramatike (od Kašićeve do Tkalčevićeve)** na 160 stranica daje preglednu i jasnu analizu morfologije promjenjivih vrsta riječi starijih hrvatskih gramatika te najznačajnijega djela stare hrvatske književnosti, *Judite* Marka Marulića. I stotinjak bibliografskih podataka u popisu literature dokaz je kvalitete i vrijednosti analiziranoga korpusa (autorica uz svaku gramatiku, termin ili pojam navodi i autora koji je o tome više pisao) te je i time ova knjiga korisna i potrebna studentima i profesorima kroatistike, ali i svima koji se bave hrvatskim jezikom, kao vodič kroz gramatičku povijest hrvatskoga jezika te kao poticaj za daljnja istraživanja.

Anastazija Vlastelić